

היכן מצוי האושר? מהי שלימות? על פי הרמב"ם

הקדמת הרמב"ם לפרק חלק

פרק 'חלק' הוא פרק [לפני] אחרון במסכת סנהדרין [המתחיל במילים: 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא...']. הפרק עוסק בעולם הבא ובאלו שזכאים לו ואלו שלו. הרמב"ם, במבואו לפרק, סוקר בהרחבה את עמדתו ביחס לאמונות העומדים ביסוד התורה. שם הוא גם מנסח את 'שלושה עשר עיקרי האמונה' המפורסמים.

הוא יודע כי בעלי התורה [=חכמי התורה] נחלקו דעותיהם בטובה שתגיע לאדם בעשיית המצוות שציונו בהם ה' יתברך על יד משה רבינו עליו השלום וברעה שתמצא אותו, כשיעבור עליהם מחלוקת רבות מאד לפי השתנות שכליהם, ונשתבשו בהם

הסברות שיבוש גדול עד שכמעט לא תמצא בשום פנים אדם שנתבאר לו דבר זה, ולא תמצא בו דבר מוחלט לשום אדם אלא שיבוש גדול:

כת ראשונה סוברת כי הטובה הוא גן עדן וכי הוא מקום שאוכלים ושותים בו מבלי עמל הגוף ובלי יגיעה, ושיש להם בתים מאבנים טובות ומטות מוצעות במשי, ונהרות מושכות יין ושמים מבושמים והרבה דברים מזה המין.... והכת הזאת הביא ראייה על סברתם מדברי רבותינו ז"ל וממקראות הכתב שפשטם נאותים למה שהם אומרים לכולו או לרובו:

וכת שניה תסבור ותחשוב שהטובה המיוחלת הוא ימות המשיח, מהרה יגלה, וכי באותו הזמן יהיו בני אדם כולם מלאכים כולם חיים וקיימים לעד ויגביהו בקומתם וירבו ויעצמו עד שיושיבו כל העולם לעד לעולם... וכי באותן הימים תוציא הארץ בגדים ארוגים ולחם אפוי ודברים הרבה כאלה שהם מן הנמנעות. וכי הרעה היא שלא יהיה האדם מצוי באותן הימים ולא יזכה לראותו, ומביאין ראייה בדברים רבים מצויים לחכמים ובכתובים במקרא יסכים פשטם למה שהם אומרים או לקצתו:

וכת שלישית תחשוב כי הטובה שנקוה תחיית המתים, והוא שיחיה האדם אחר מותו ויחזור עם קרוביו ובני ביתו ויאכל וישתה ולא ימות עוד, וכי הרעה היא שלא יחיה אחר מותו עם אותם שיחיו, ומביאים ראייה על זה במאמרים רבים מצויים בדברי החכמים ובפסוקים מן המקרא, שפשוטם יורה על מה שהם אומרים או על קצתו:

וכת רביעית תחשוב כי הכוונה שתגיע לנו בעשיית המצוות היא מנוחת הגוף והשגת התאוות העולמיות בעוה"ז, כמו שומן הארצות ונכסים רבים ורוב הבנים ובריאות הגוף והשלום והבטחון, והיות המלך מישראל והיותו שולטים על מי שהצר לנו, והרעה שתשיגנו כשנכפור על התורה היפך העניינים האלה, כמו מה שאנחנו פה היום בזמן הגלות, ויביאו ראייה כפי סברתם מכל המקראות שבתורה והקללות וזולתם ומכל אותם הסיפורים הכתובים במקרא:

וכת חמישית והם הרבה מחברים העניינים האלה, כולם ואומרים כי התוחלת הוא שיבא המשיח ויחיו המתים ויכנסו לגן עדן ויאכלו שם וישתו והיו בריאים כל ימות עולם:

אבל זו הנקודה הנפלאה, רצוני לומר: העולם הבא, מעט תמצא בשום פנים שיעלה על לבו, הוא שיחשוב או שיקח זה העיקר או שיאמר זה השם על איזה דבר הוא נופל, אם הוא תכלית הטובה או אחת מן הדעות הקודמות הוא התכלית, או שיבדיל בין התכלית ובין הסיבה המביאה אל התכלית, אבל מה ששואלים העם כולו ההמון והמבינים היאך יקומו המתים ערומים או לבושים, ואם יעמדו באותן תכריכין עצמן שנקברו בהם ברקמתם ובצירורם ויפוי תפירתם או במלבוש שיכסה גופם בלבד וכשיבוא המשיח אם יהיו שם העשיר והדל או אם יהיו בימיו חזק וחלש, והרבה שאלות כאלו בכל עת.

סקירתו הממצה של הרמב"ם לעמדות הרווחות ביהדות זמנו ביחס לגמול מקיפות ומשקפות. מהו הצד השווה אותו מדגיש הרמב"ם בעמדות השונות [צד שלילי וצד חיובי]? למה הוא חותר? מה עשויה להיות עמדתו שלו? – למה להמר – הבה נקרא:

המשך דברי הרמב"ם בהקדמתו שם

ועתה אחל לדבר במה שכוונתי לו, הוא יודע כי כמו שלא ישיג הסומא עין הצבעים ואין החרש משיג שמע הקולות ולא הסריס תאות המשגל, כן לא ישיגו הגופות התענוגים הנפשיות... כן אינו נודע בזה העולם הגופני תענוג העולם הרוחני, אבל אין אצלנו בשום פנים תענוג זולתי תענוג הגוף בלבד והשגת החושים מן המאכל והמשתה והמשגל, וכל מה שזולתו אלה הוא אצלנו בלי מצוי ואין אנו מכירין אותו ולא נשיג אותו בתחילת המחשבה אלא אחר חקירה גדולה. וראוי להיות כן לפי שאנחנו בעולם הגופני ולפיכך אין אנו משיגים אלא תענוגיו הגרועים הנפסקים, אבל התענוגים הנפשיים הם תמידים עומדים לעד אינם נפסקים ואין ביניהם ובין אלו התענוגים יחס ולא קורבה בשום פנים, ואין ראוי אצלנו בעלי התורה ולא אצל האלהיים מן הפילוסופים שנאמר שהמלאכים והכוכבים והגלגלים אין להם תענוג, אבל באמת שיש להם תענוג גדול במה שהם יודעין ומשיגין באמיתת הבורא

יתברך ובוזה הם בתענוג תמידי שאינו נפסק ואין תענוג גופני אצלם, ואינם משיגין אותו, לפי שאין להם חושים כמונו ששיגו בהם מה שאנו משיגין אותו, וכמו כן אנחנו כשיזדכה ממנו מי שיזדכה ויעלה לאותם מעלה אחר מותו אינו משיג התענוגים הגופנים ואינו רוצה בהם, אלא כעין שירצה המלך שהוא גדול הממשלה שיתפשט מלכותו וממשלתו ויחזור מלשחק עם הנערים בכדור כשהיה עושה לפניו מן המלכות וזה בקטנות שנותיו כשלא היה מבחין בין מעלת שני העניינים, כמו שאנחנו היום משבחין ומנשאים תענוגי הגוף ולא תענוגי הנפש.

מהי מעלת התענוג הנפשי-הרוחני על התענוג הגופני? מהי ההוכחה מן המלאכים? שימו לב לזיווג שמציע הרמב"ם בין בעלי התורה לבין הפילוסופים. מהו החיסרון במשל המלך ומשחק הכדור? האם יש הוכחה מן השטח מעולם החיים הגשמי למעלת הענין הנפשי? הרמב"ם מספק את ההוכחה:

וכשתבונן בענין שני אלה התענוגים תמצא פחיתות האחת ומעלת השנית ואפילו בעולם הזה. וזה כי אתה מוצא רוב בני האדם כולם מיגיעים נפשתיים וגופתיים בעמל ויגיעה שאין למעלה מהם כדי שיגיע לו מעלה וכבוד ושינשאוהו בני אדם והנאה זו אינה הנאת מאכל ומשתה, וכמו כן הרבה מבני אדם בוחר להנקם מאויביו יותר מהשיג הרבה מתענוגי הגוף, והרבה מבני אדם מתרחקים מן הגדול שבתענוגי הגוף מיראתו שישגיחו מזה חרפה ובושת מבני אדם או לפי שמבקש שיהא לו שם טוב מהי הראיה מן הנהול של ההתנהגות האנושית? האם נימוק זה משכנע?

ואם עניינו כן בעוה"ז הגופני כ"ש בעולם הרוחני והוא העוה"ב שנפשתינו משכילות שם מידיעת הבורא יתברך כמו שמשכילות הגופנים העליונים או יותר, ואותו תענוג לא יחלק לחלקים ולא יסופר ולא ימצא משל למשול בו אותו התענוג, אלא כמו שאמר הנביא ע"ה כשנפלאו בעיניו גדולת הטוב ההוא ומעלתו, אמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, וכן אמרו ע"ה (ברכות יז): העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא רחיצה ולא סיכה ולא תשמיש, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו שכינה. רוצה לומר באמרו ועטרותיהם בראשיהם, השארות הנפש בקיום המושכל להם והוא הבורא יתברך, והיות הוא רוצה לומר המושכל והוא דבר אחד כמו שזכרוהו גדולי הפילוסופים בדרכים יארך ביאורם בכאן. ואמרו ונהנים מזיו שכינה, רצונו לומר שאותן הנשמות מתענגות במה שמשגיגות ויודעות מאמיתת הבורא יתברך, כמו שמתענגות חיות הקודש ושאר מדרגות המלאכים במה שהם משיגים ויודעים ממציאיותו. הנה כי הטובה והתכלית האחרון הוא להגיע אל החברה העליונה הזאת, ולהיות בכבוד הזה ובמעלה הנזכרת וקיום הנפש כמו שביארנו עד אין סוף בקיום הבורא יתברך שהוא סיבת קיומה, לפי שהשיגה אותו כמו שנתבאר בפילוסופים הראשונים, וזה הוא הטוב הגדול אשר אין טוב להקיש לו ואין תענוג שידמה לו כי איך ידמה התמיד אשר אין לו סוף וקץ בדבר הנפסק, וזה שאמר (קידושין לט: חולין קמב). למען ייטב לך והארכת ימים לעולם שכולו ארוך. והרעה השלמה והנקמה הגדולה הוא שתכרת הנפש ותאבד ושלא תהיה חיה וקיימת, והוא הכרת הכתוב בתורה כמו הכרת תכרת הנפש ההיא, ואמרו ז"ל (סנהדרין סד: ז). הכרת בעוה"ז, תכרת בעולם הבא, ונאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, הנה כל מה שבחר והרגיל בתענוגי הגוף ומאס באמת ואהב השקר נכרת מאותה מעלה וישאר חומר נכרת וכבר ביאר הנביא ע"ה שהעולם הבא אינו מושג בחושים הגופניים וזהו שנאמר עין לא ראתה אלהים זולתך.

מה לפי דעת הרמב"ם אפיו של העולם הבא? שימו לב לזיקה החוזרת לדברי הפילוסופים.. האם יש בכך רמז מדוע מבאר הרמב"ם ביאור מקורי-חריג-שונה מן הפרשנים האחרים? מהו אושר לפי עמדת הרמב"ם?

קראו את המקור הבא. שימו לב לרמז [העולה ממחלוקתו של הראב"ד] למחיר [המסורתי] שמשלם הרמב"ם בשל פירושו:

רמב"ם הלכות תשובה פרק ח

(ב) העולם הבא אין בו גוף וגויה אלא נפשות הצדיקים בלבד בלא גוף כמלאכי השרת הואיל ואין בו גויות אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא דבר מכל הדברים שגופות בני אדם צריכין להן בעולם הזה ולא יארע דבר בו מן הדברים שמארעין לגופות בעולם הזה כגון ישיבה ועמידה ושינה ומיתה ועצב ושחוק וכיוצא בהן כך אמרו חכמים הראשונים העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה הרי נתברר לך שאין שם גוף לפי שאין שם אכילה ושתיה וזה שאמרו צדיקים יושבין דרך חידה אמרו כלומר הצדיקים מצויין שם בלא עמל ובלא יגיעה וכן זה שאמרו עטרותיהן בראשיהן כלומר דעת שידעו שבגללה זכו לחיי העולם הבא מצויה עמהן והיא העטרה שלהן כענין שאמר שלמה בעטרה שעטרה לו

אמו והרי הוא אומר ושמתח עולם על ראשם ואין השמחה גוף כדי שתנוח על הראש כך עטרה שאמרו חכמים כאן היא הידיעה ומהו זהו שאמרו נהנין מזיו שכינה שיודעים ומשיגין מאמתת הקב"ה מה שאינם יודעים והם בגוף האפל השפל.

רבי אברהם בן דוד מפּוֹשְׁקֵיָה (ראב"ד, 1120~1197), רב, ראש ישיבה בעיר פּוֹשְׁקֵיָה (Posquières), שבחבל פּרוֹבֵנס שבצרפת, פרשן תלמוד ומקובל. כונה גם.... "בעל ההשגות". היה... אביו של ר' יצחק סגי נהור. נולד בעיר נרבוּנא (באוקסיטנית Narbona, בצרפתית נרבוּן - Narbonne). הראב"ד היה בנו של רבי דוד שיש מהמקובלים המאוחרים המחשיבים אותו בין גדולי המקובלים של אותו דור, ומספרים שהוא מסר את תורת הקבלה לבנו.... בין בניו של הראב"ד נזכרים שנים מגדולי אותו דור, והם: רבי דוד, אביו של רבי אשר בעל ספר היחוד, ורבי יצחק סגי נהור שהיה מקובל נודע, רבם של רבי עזרא ורבי עזריאל מגרונה שהמשיכו את שלשלת הקבלה לפי דברי רבי חיים ויטאל.

[השגת הראב"ד - העוה"ב אין בו גוף א"א דברי האיש הזה בעיני קרובים למי שאומר אין תחיית המתים לגופות אלא לנשמות בלבד וחיי ראשי לא היה דעת חז"ל על זה שהרי אמרו כתובות (דף ק"א) עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן ק"ו מחטה וכו' וכן היו מצוין לבניהם (שבת ק"ד) אל תקברוני בכלים לבנים ולא בשחורים שמא אזכה וכן אמרו (סנהדרין צ"ב) שלא ישובו הצדיקים לעפר אלא עומדין בגוייתם וכן אמרו (שם סנהדרין צ"א) במומם עומדין ומתפראין וכל אלה מוכיחים כי בגוייתם הן

עומדין חיים אבל אפשר שהבורא ישים גוייתם חזקות ובריאות כגויית המלאכים וכגויית אליהו זכור לטוב ויהיו העטרות כמשמען וכפשוטן ולא יהיה משל:]

עמדתו זו של הרמב"ם נסמכת להיררכיית השלמויות שהוא מתאר בסוף ספרו מורה נבוכים. מדרג זה מציב שאלה ערכית נוקבת שכדאי לעיין בה.

מורה נבוכים ח"ג פרק נד

...כבר בארו הפילוסופים הקדומים והאחרונים, שהשלמויות הנמצאות לאדם ארבעה מינים:

הראשון - והוא הפחות שבהם, והוא אשר עליו יכלו ימיהם אנשי העולם - הוא שלמות הקנין - רצוני לומר, מה שימצא לאדם מממון ובגדים, וכלים ועבדים וקרקות, וכיוצא באלו; ושיהיה האדם מלך גדול - הוא מזה המין - ושלמות שאין דבקות בינו ובין האיש ההוא כלל, אבל הוא יחס אחד, רוב הנאתו - דמיון גמור - רצוני לומר, שזה ביתי, וזה עבדי, וזה הממון שלי, ואלו הם גדודי וצבאי - וכשיבחון גופו, ימצא הכל חוצה לו, וכל אחד מאלו הקנינים הוא מה שהוא נמצא בפני עצמו; ומפני זה, כשיעדר היחס ההוא, ישכים האיש ההוא אשר היה מלך גדול - אין הפרש בינו ובין הפחות שבבני אדם, מבלתי שישתנה דבר מהדברים ההם אשר היו מיוחדים אליו. ובארו הפילוסופים כי מי שישים השתדלותו וטרחו לזה המין מן השלמות - לא טרח רק לדמיון גמור, והוא דבר שאין לו קימא; ואפילו יתקים בידו הקנין ההוא כל ימי חייו - לא יהיה לו בעצמו שום שלמות:

מה הסיבה לזלזול הגמור בסוג זה של שלמות?

והמין השני יש לו התלות בטבע האדם יותר מן הראשון, והוא - שלמות תבנית הגוף ותכונתו וצורתו - רצוני לומר, שיהיה מזג האיש ההוא בתכלית השווי, ואבריו נערכים חזקים כראוי. וזה המין גם כן מן השלמות אין לעשותו תכלית כונה - מפני שהוא שלמות גופני ואין הוא לאדם מאשר הוא אדם, אבל מאשר הוא בעל חיים, וישתתף בזה עם הפחות שבבעלי חיים גם כן. ואילו הגיע כח אחד מבני האדם עד התכלית האחרון - לא ישיג לכח פרד אחד חזק, כל שכן כח אריה או כח פיל. ותכלית זה השלמות (כמו שזכרנו) - שישא משא כבד, או ישבור עצם עב, וכיוצא בזה ממה שאין תועלת גופנית גדולה בו, אך תועלת נפשית נעדרת מזה המין:

מה החיסרון בשלמות זו? מה עמדת תרבות העולם היום ביחס לשלמות זו?

והמין השלישי הוא שלמות בטבע האדם יותר מן השני, והוא - שלמות מעלות המדות, והוא, שיהיו מדות האיש ההוא על תכלית מעלתם. ורוב ה'מצוות' אינם רק להגיע אל זה המין מן השלמות. וזה המין מן השלמות גם כן איננו רק הצעה לזולתו, ואינו תכלית כונה בעצמו. כי המדות כולם אינם רק בין האדם ובין זולתו, וכאילו זה השלמות במידותיו הוכן בו לתועלת בני אדם ושב כלי לזולתו. שאם תעלה בלבך שאחד מבני אדם עומד לבדו ואין לו עסק עם אדם - נמצאו כל מדותיו הטובות עומדות בטלות, אין צריך להם, ולא ישלימוהו בדבר, ואמנם יצטרך אליהם ויקבל תועלתם עם זולתו:

והמין הרביעי הוא השלמות האנושי האמיתי, והוא - הגיע לאדם המעלות השכליות - רצוני לומר, ציור המושכלות, ללמוד מהם דעות אמיתיות באלוהיות. וזאת היא התכלית האחרונה, והיא משלמת האדם שלמות אמיתי, והיא לו לבדו, ובעבורה יזכה לקיום

הנצחי, ובה האדם אדם. ובחון כל שלמות מן השלש שלמויות הקודמות - תמצאם לזולתך, לא לך; ואם אי אפשר, לפי המפורסם, מבלעדי היותם גם כך, הם לך ולזולתך; - אבל זה השלמות האחרון הוא לך לבדך, אין לאחר עמך בו שיתוף כלל, "יהיו לך לבדך וגו'". ומפני זה ראוי לך שתהיה השתדלותך להגיע אל זה הנשאר לך, ולא תטרח ולא תיגע לאחרים מהי ההשלכה הערכית לכך שערך החכמה ניצב למעלה מן המוסר?

